

Література

1. Давиденко Г.Й., Стрельчук Г.М., Гринчак Н.І. Історія зарубіжної літератури ХХ століття: навч. посіб. 3-тє вид. К.: Центр учбової літератури, 2011. 488 с.
2. Долгов К.М. Красота и свобода в творчестве Альбера Камю. *Камю А. Творчество и свобода*: сб. М., 1990. С. 5–27. URL : <https://culture.wikireading.ru/58984>.
3. Горохов П.А. Некоторые мысли о философии Альбера Камю. *Вестник Оренбургского государственного университета. Философия*. 2013. С. 4–7.
4. Камю А. Бунтующий человек. Москва : ТЕРРА-Книжный клуб, 1999. С. 79–189.
5. Наливайко Д.С. Метафізика абсурду й етика гуманізму. *Камю А. Чума* : [романи, повість]. Харків : Фоліо, 2006. С. 3–26.
6. Полякова Н.В. Французский экзистенциализм: политическая философия в условиях национальной катастрофы. *Вестник СПбГУ*. 2015. Сер. 6. Вып. 3. С. 15–24.

Деркачова О.С.

*доктор філологічних наук,
професор кафедри педагогіки початкової освіти
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

**ІНТЕРТЕКСТ У ПОЕЗІЇ БОГДАНА ТОМЕНЧУКА
(на матеріалі збірки «На паперті душі»)**

***Анотація.** Стаття присвячена особливостям інтертекстуальних вплетень у поезії Богдана Томенчука, співприсутності «чужого» тексту та його освоєння в авторській поезії. Одним із улюблених приймів Томенчука у ній є алюзії та ремінісценції. З'ясовано, що найчастішими джерелами запозичень є Біблія, література, міфологія, казковий фольклор. Поет апелює до таких художніх творів: «Фауст», «Дон Кіхот», «Червоні вітрила», «Аеліта», «Туманність Андромеди». Щодо літературних і фольклорних інтертекстуальних вкраплень, то це Івасик-Телесик, Аеліта, Грей, Ассоль, голий король, жар-птиця.*

Ключові слова: інтертекст, інтертекстуальність, поетичний текст, алюзія, ремінісценція, персонаж літературний, біблійний, фольклорний, міфологічний.

Derkachova O.S. Intertext in the Poetry of Bogdan Tomenchuk (on the Base of the Book 'On the Porch of the Soul'). The article deals to peculiarities of the intertextual content in the poetry of Bohdan Tomenchuk, the coexistence of 'someone else's' text and its role in the poetry. Intertext is one of the important aspects of Tomenchuk's poems. The most often borrowed sources are from the Bible, literature, mythology, folklore tales. The poet also appeals to such books: 'Faust', 'Don Quixote', 'Red Sails', 'Aelita', 'The Fog of Andromeda'.

Key words: intertext, intertextuality, poetic text, allusion, reminiscence, literary, biblical, folklore, mythological character.

Інтертекстуальність – це певне перекодування старих формул, іншого інформативного поля, іншого знакового комплексу, а також з'ясовує ступінь і рівень зв'язаності тексту з іншими. У художньому тексті інтертекст відіграє особливу роль, адже він розширює можливості нового твору, апелює до культурно-історичного досвіду реципієнта. Інтертекстуальність є однією із важливих складових поезії Богдана Томенчука. Його ліричний герой осмислює історичне минуле, апелює до свого читацького досвіду, згадує біблійні оповіді та міфи. У творах цього автора зринають історичні та біблійні постаті, персонажі, відомі нам чи то з народних казок, чи то з прочитаних раніше книг. Оригінальний контекст, в якому опиняються «чужі» натяки, образи або цитати, дозволяє авторові створювати вражаючі картини світу теперішнього.

Ще М. Бахтін ставив питання можливості існування «одноголосного» тексту, де автор не чує іншого голосу [1, с. 288]. А за Р. Бартом, текст становить собою нову тканину, зіткану з інших, старих цитат. Це поняття трактується ширше за проблему дослідження впливів, оскільки інтертекстуальність є «загальним полем анонімних формул», часто підсвідомих. Н. Фатеева розуміє інтертекстуальність як установку на глибше розуміння тексту за рахунок встановлення багатомірних зв'язків з іншими текстами [12, с. 12], а Ю. Степанов – як природне середовище побутування культурних концептів [10, с. 4].

Питання інтертекстуальності розглядали Р. Барт, Ж. Батай, Ж. Бодрийяр, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ж. Женнет, Ю. Кристева, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко, У. Еко. Ю. Кристева однією з перших вжила цей

термін для опису таких особливостей текстів, як встановлення таких зв'язків одне з одним, коли один із них містить посилання на інший.

Вплетення у текст інших текстових структур і формул являє собою співвіднесення вищого порядку, аніж проста цитатія без покликань. Це реінтерпретація, витворення нової структури на основі пресупозитивного знання, змагання зі «старим» текстом, своєрідна гра з читачем на вгадування і вловлення старого і нового. Власне, сила авторського таланту і полягає у витворенні нової оригінальної комбінації старих кодів і формул, коли старий текст використовується і пристосовується до потреб нового тексту. Водночас інтертекстуальні вплетення не передбачають обов'язкової спільності тем чи мотивів передтексту і нового тексту, адже можуть бути несвідомими, випадковими. Передтекст і текст може пов'язувати лише трансформація цього передтексту без типологій та аналогій, схожих чи аналогічних прийомів та засобів творення, причому один із них не обов'язково повинен бути причиною творення іншого.

Розглянемо конкретні приклади зі збірки «На паперті душі»:

Інтертекст	Джерело
«Всміхається гречно Івасик-Телесик: зусей продає. Тих самих? Тих самих» (с. 4)	Фольклорний казковий перонаж (Івасик-Телесик)
«Це вже було – Геракли й Геракліти» (с. 5)	Міфологія (міфи про Геракла) та Античність (ріка Геракліта)
«Геракла не пускають в Авгіїв хлів» (с. 17)	Міфологія (міф про Авгієві стайні)
«облізлий провінційний Мефістофель, користолюбний, як усі чорти» (с. 20)	Літературний персонаж («Доктор Фауст» Гете)
«Собаку завести або коханку» (с. 21)	Література (вірш І. Буніна «Самотність»)
«Атланти позникали крадькома – ми ж не залишим непідпертим небо» (с. 21)	Міфологія (міф про атлантів)
«Під нерозважливим жокеєм упав охлялий Росінант» (с. 22)	Література («Дон Кіхот» Сервантеса)
«мені здається, Ной таких не рятував» (с. 23)	Біблія (Ной)
«за ним сховався поголос, мов Каїн» (с. 25)	Біблія (Каїн)

«Як же це, капітани Греї?» «і, продавши Ассоль в гаремі» (с. 28)	Літературний персонаж («Червоні вітрила» О. Гріна)
«Навколо Іуди, Іуди, Іуди! Коли ж та Марія народить Христа?» (с. 37)	Біблія (Іуда, Марія)
«Наслідні принци голих королів» (с. 39)	Літературний казковий персонаж («Голий король»)
«Страх підкрадається, ніби Прокруст» (с. 40)	Міфологія, фразеологія (прокрустове ложе)
«Жар-птиця обскубана ходить край- світом» (с. 43)	Фольклорний казковий персонаж (жар-птиця)
«ми розіб'ємось, Аеліто» (с. 73)	Літературний персонаж («Аеліта» О. Толстого)
«дожив до завтра ще один Ікар» (с. 76)	Міфологія (міф про Ікара)
«Навшпиньки став осінній дим, але гусей не перейняли. Моїх надій досвітній Рим ніхто не зможе врятувати» (с. 82)	Міфологічна історія про порятунок Риму
«Ця лагідна ніч – Незнайомка Крамського» (с. 87)	Образотворчий персонаж («Невідома» М. Крамського)
«Втече туман у клітку Андромеди» (с. 89)	Літературний образ («Туманність Андромеди» І. Єфремова)

Як бачимо, прояв «чужого» слова у Томенчука, за Ж. Женеттом, – це інтертекстуальне як «співприсутнє». Найчастіше алюзія («прийом використання автором у тексті лаконічного натяку, відсилання до певного літературного джерела, явища культури, історичної події з розрахунку на реципієнта, який повинен зрозуміти закодований зміст» [6, с. 57]) та ремінісценція («відгомін літературного твору, відчутний в іншому літературному творі, опосередковане, приховане, незадокументизоване, неточне відсилання до іншого тексту» [7, с. 314]). Відповідно до джерела запозичення, алюзії поділяються на біблійні, міфологічні, історичні, побутові та літературні».

Найчастіше «запозичаються біблійні», міфічні та літературні персонажі. У наступних книгах оприсутнюються ще історичні персонажі (Мазепа, Володимир, Гонта, Сірко, Марко Боеслав, Чорновіл).

Розглянемо їх докладніше і почнемо із Біблійних. Це Ной, Каїн, Марія. Згодом, у подальших збірках, з'явиться Христос. Образ Каїна стає частиною

порівняльного звороту у вірші «Я знов про неспівмірність душ». Вочевидь, тут йдеться про специфічне обігрування автором фразеологізму «каїнова печать», що означає щось порочне, злочинне (тобто поголос причаївся, мов злодій).

Біблійне запозичення присутнє у творі «Лиш сутінки і ми у цім модернім барі...» Автор пропонує нам пригадати Біблійну оповідь про потоп і Ноя, обігруючи «кожної тварі по парі»:

*Лиш сутінки і ми у цім модернім барі,
і пісня на чийсь приплюснуті слова,
і зооінтер'єр – якісь потворні тварі –
мені здається, Ной таких не рятував... [11, с. 23]*

Ліричний герой немов на бенкеті у Сатани («Пекельний карнавал облич – не диких масок»), хоча, на правду, там люди, «ми у цім модернім барі», «Розкаюється Ной, що нас порятував».

Ліричний герой у пекельному світі намагається знайти бодай краплину сакрального, реактуалізує, пригадає Біблійне минуле людства. І робить проєкцію нового кінця світу: «Розміняно усе на гвалт і децибелі...»

Апокаліптичні візії маємо і в поезії «Змовчи. Схаменися. Спіткнись на півслові». Світ ліричного героя такий: «Прицілились в душу дві цівки очей», «насторожені вуха», «Виблискує лезо на рівні плечей», «Торгівля, торгівля», Земля «з сорому в сутінь ховає лице», «Обставлено день дзеркалами облуди», «день посірів, як надгробна плита», «навколо Іуди». Завершується вірш риторичним питанням: «Коли ж та Марія народить Христа?»

У своїх творах Б. Томенчук використовує сюжети та персонажів античності: Геракл, Прокруст, Ікар, Атлант.

Розглянемо вірш «Це вже було – Геракли й Геракліті...». Ліричний герой згадує про минулу героїку, а також про античного філософа Геракліта Ефеського (обігруючи співзвучність «Геракл – Геракліт»), який є автором твору «Про природу», що складається із таких частин: «Про космос», «Про державу», «Про бога». Також Гераклітові ми завдячуємо висловом «Не можна двічі увійти до тієї самої річки». Минув час героїв, минуло оте Гераклітове про двічі, ми повертаємося до війни, як у всі епохи людства:

*Такий був лагідний, такий попутний вітер –
що слів нема. А свічку погасив.
Збираймося, доле, у жебрацькі мандри,
бо знову вірши таврований, як тать.
Стартують хлопці в цинкових скафандрах
з планети болю... А куди летять? [11, с. 5]*

Тільки це вже інша війна – хлопців у цинкових скафандрах (відсил до книги С. Алексієвич «Цинкові хлопчики»).

У поезії «Сум перехрестя на сумнів помножили...» ліричний герой із сумом і гіркою говорить про те, що «Геракла не впускають в Авгіїв хлів», тобто не дозволяють вичистити весь бруд світу, ожеледі «позавчорашніх вчинків і слів». Маємо взаємодію двох інтертекстів – міфологічного та біблійного. Біблійний – згадка про терновий вінець Христа:

*Тихо чи пусто? У правди на сповіді
час винувато очей не підвів.*

*Обламане терня впокорених поглядів
замість вінка на його голові [11, с. 17]*

У переносному значенні терновий вінок – це символ страждання, мучеництва. Вінок із впокорених поглядів – символ страждання за мовчання там, де потрібно було не мовчати.

У вірші «За помилки мої лиш я плачу...» ліричний герой намагається визначитися зі своїм місцем і роллю у світі. Зникли колишні герої, то що лишається героям сучасним? Як і колись, підпірати небо для світу:

*Отак живем - останні на плацу
і неминуче перші на плацдармах (...)*

*Атланти позникали крадькома –
ми ж не залишим невідпертим небо» [11, с. 21]*

Ліричний герой розуміє фатальну приреченість, тобто я відважний і рішучий не тому, що хочу, а тому, що немає вибору, нема більше кому. Доки він підпіратиме небо? Доти, доки прийдуть наступні.

Як і у випадку Біблійних запозичень, маємо міфологічні запозичення, що стають частиною порівняння: «Страх підкрадається, ніби Прокруст». Прокруст був розбійником, отже, страх підкрадається, немов розбійник. Прокрустове ложе – це шаблон, під який штучно підганяється життя, мрії, віра тощо. В таке ложе намагаються вкласти душу ліричного героя:

*Знову чатують глухі сторожі
в органному залі моєї душі... [11, с. 40]*

Неминуча доля рішучих мрійників – самотність. Саме про це вірш «Не крила – музика. Здається, Ліст...», в якому автор обіграє крила (Ікара) та музику, що летить у ніч:

*А змерзле сонце на перині хмар
на ніч закрило том з одвічним змістом –
дожив до завтра ще один Ікар,
але не встигне стати реалістом... [11, с. 76]*

Ліричний герой спостерігає за нічним часоплином, слухає музику Ліста, дивиться, як змерзле сонце кутається у перину хмар, яке дає шанс Ікарові на ще один вечір (загинув, коли сонце розтопило віск на його крилах). Цього вечора достатньо, щоб відчутти сні вчорашнього вітру, подивитися, як «в оправі ночі світиться зоря». Завтра буде інший день, пекуче сонце і політ до нього, бо якщо є крила, мусиш летіти до сонця.

Автор залучає до свого тексту античні образи, щоб показати глибину своїх почуттів та переживань, привернути до них увагу, але без знання предтексту, сам вірш може бути незрозумілим і абсурдним:

*Нашипиньки став осінній дим,
але гусей не перейняти.*

*Моїх надій досвітній Рим
ніхто не зможе врятувати*

Йдеться про історію порятунку гусами Рима. У Томенчука – «Моїх надій досвітній Рим». Мрії і сподівання зникають за обрієм, а ліричний герой біжить «по крайчику плачу», змирившись із тим, що нічого не можна ні змінити, ні врятувати.

Серед літературних запозичень, як правило, це класика: «Фауст», «Дон Кіхот», «Червоні вітрила», «Аеліта», «Туманність Андромеди». Якщо твори з білійним та міфологічним запозиченням відзначаються трагізмом і надривом, то літературне співіснування додає іронії, драматизму і романтики у вірші. Так, Мефістофель стає «облізлим провінційним». Він влаштовує «любов і катастрофи», «виконує усяку забаганку», чекає, коли ж ліричний герой віддасть йому душу, глузує зі страху ліричного героя перед Богом:

Він снить і марить, певно, що здаюсь.

Сміється з мене, що боюся Бога...

А я за рештки совісті боюсь [11, с. 20]

Автор залишає свого ліричного героя сам на сам із «непримхливим персональним чортом».

У вірші «Не фаворити, а лакеї...» автор запозичає образ найвідомішого у літературі коня Росінанта. Ім'я означає перехід від шакапи до величного коня. У вірші цього переходу не відбувається:

*Не фаворити, а лакеї
цей світ поставили на кант.*

*Під нерозважливим жокеєм
упав охлялий Росінант... [11, с. 22]*

Цей світ дивний і потворний. У ньому продають любов у рабство, а червоні вітрила пустили на одяг:

*Звабна ситість облесних слуг...
Як же це, капітани Греї?
Так вже згіркла сльоза розлук,
що пошили з вітрил лівреї?
Дочекалися чайових
і, продавши Ассоль в гареми,
додивляється бойовик... [11, с. 28]*

Світ перетворився на торговище, де продають найдорожче і найцінніше: любов, мрію, диво. Та й самі люди стають «наслідними принцами голих королів», не дивлячись на те, що «кожен з нас народжений в сорочці», тобто мав усі можливості:

*А ми ще є. Ще п'єм терпке вино
хвилини і вічності. Спокуси і спокути.
Глузує час, немов свавільний гном,
героїв обернувши на манкуртів... [11, с. 39]*

Маємо ще одне літературне запозичення – манкурти. Це раби зі стертою пам'яттю. Слово набуло популярності після виходу роману Чингіза Айтматова «І довше віку день триває». У Томенчука герої стають рабами без пам'яті.

Щодо голого короля, то тут, з одного боку, обігрується арденсенівський образ, з іншого – фразеологізм «народитися в сорочці».

Світ без цінностей, світ продажний, світ, в якому не лишилося ні героїв, ні казок. Світ без моральних приписів та настанов. Моральні правила мають діяти самі по собі, мораль «підказує не тільки те, як повинні поводитися члени спільноти; рівночасно вона дає підстави для консенсусного усування конфліктів, до яких призвели відповідні дії» [2, с. 10]. Ліричний герой не вірить, що тут можна вижити: «ми розіб'ємось, Аеліто»:

*Все. Вивішую білий прапор
передчасної сивини.
Лиш не йди по хисткому трапу
недоречності і вини... [11, с. 73]*

Вони не витримають слів, поглядів, осуду, фактів, тому ліричний герой пропонує коханій зрєктися його. Ім'я Аеліта означає «бачене востаннє світло зірки». У романі Толстого закохані не можуть бути разом. У вірші теж маємо на це натяк.

Фольклорні персонажі, як і частково літературні, наділені іншими рисами, аніж у предтексті: Івасик-Телесик продає гусей, жар-птиця обскубана, і не її шукають, а вона чогось шукає:

*Всміхається гречно Івасик-Телесик:
гусей продає. Тих самих? Тих самих.*

...Усе продається. Ми всі – як на ринку... [11, с. 4]

Продажність світу болить ліричному герою, вона руйнує онтологічні підвалини, і нікому не потрібні ні історія, ні сьогоднішня, ні мрії-казки:

Обірвана казка. Заплаканий шепіт.

Вкололася ніч до осколка зорі.

І нудно пісням у сутулому небі,

Взялись за нове ремесло казкарі.

(...) Жар-птиця обскубана ходить край-світом,

Її не шукають гінці із казок [11, с. 43]

Як бачимо, інтертекстуальні вкраплення присутні у соціальній ліриці, поет апелює до культурного минулого, переносить його у сучасне, показує його у викривленому дзеркалі сьогоднішнього. Воно нестерпне, обурює, у ньому важко, смертельно, але від нього не втечеш нікуди, воно частина тебе, а ти частина його. І все, що лишається, - підперти мовчки небо, не слухати кишенькового Мефістофеля і чекати на свій політ.

Джерела запозичень та інтертекстуальних персонажів можемо розглянути у схемі нижче:

«Іноді алюзії трактують як несвідомі авторські “натяки”. Через згадування власних імен реальних чи вигаданих персонажів, назв творів та їх образів, прихованих цитат, непрямого цитування свого (авторемінісценція або метатекстуальність) або чужого тексту автор апелює до спогадів читача та певних асоціацій» [4, с. 212-213]. Трансформоване цитування сприяє глибшому розумінню авторського задуму, адже автор закладає певний код,

який реципієнт повинен декодувати. Також інтертекстуальність дає можливість уявити події твору, що читається, на фоні подій твору, з якого відбувається запозичення, вловити співзвуччя емоцій, або навпаки, їхній дисонанс. Наприклад, час теперішній і біблійний, час міфічних героїв і сучасних, простір літератури і наш простір. Використання інтертекстуальних вплетень, звісно, свідчать про освіченість автора, начитаність, його відповідний культурний рівень Сам поет твердить, що його інтертекст є «кодом спілкування з підсвідомістю читача»¹, а образи з'являються немов самі по собі, але звісно, залежать від контексту твору. Іноді ж зринає інтертекстуальний образ, а з нього народжується вірш². Найулюбленішими авторовими джерелами є наша історія, Біблія, література, міфологія, фольклор.

Література

1. Бахтин М.М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. *Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества*. М. : Искусство, 1979. С. 281–307.
2. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії. Львів : Астролябія, 2006.
3. Женетт Ж. Палимпсесты: Литература во второй степени. *Фигуры: Работы по поэтике: в 2 т.* М., 1998. С. 79–93.
4. Коч Н. Інтертекстуальність роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2014. Випуск III. С. 211–220.
5. Куннас Т. Зло. Розкриття сутності зла у літературі та мистецтві. Львів: Видавництво Анетти Антоненко, Київ: Ніка-Центр, 2015.
6. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.1 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. К. : ВЦ «Академія», 2007.
7. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.2 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. К. : ВЦ «Академія», 2007.
8. Лотман Ю. Внутри мыслящих миров: Человек – текст – семиосфера – история. М. : Языки русской культуры, 1999.
9. Пьеге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности. Москва : ЛКИ, 2008.
10. Степанов Ю.С. «Интертекст», «интернет», «интерсубъект» (к основаниям сравнительной концептологии). *Известия АН. Серия литературы и языка*. 2001. Т.60. №1. С. 42–67.

¹ З листування у Facebook.

² Там само.

11. Томенчук Б. На паперті душі, 1993. 100 с.
12. Фатеева Н. А. Интертекстуальность и ее функции в художественном дискурсе. *Известия АН. Серия литературы и языка*. 1997. Т. 56. №5. С. 12–21.
13. Эко У. Открытое произведение. М. : Академический проект, 2004.
14. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. СПб. : Симпозиум, 2006.

Забаренко А.Ю.

здобувач вищої освіти

Шарова Т.М.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української і зарубіжної літератури

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького

ПРОВІДНІ МОТИВИ ПОВІСТІ ДЗВІНКИ МАТІЯШ «МАРТА З ВУЛИЦІ СВЯТОГО МИКОЛАЯ»

Анотація. У статті представлені провідні мотиви у повісті Дзвінки Матіяш «Марта з вулиці Святого Миколая». Робиться акцент на особливостях людей з різними фізичними вадами та їх адаптація в соціумі; наголошується на тому, що письменниця змушує замислитись читачів над сенсом буття, оскільки треба цінувати кожну хвилину та радіти життю.

Ключові слова: мотив, творчість, інклюзія, буття, життя, література, освіта.

Zabarenko A. Leading Motives of the Story by Dzvinka Matiyash «Marta from St. Nicholas street». The article presents the leading motives in the story Dzvinki Matiyash «Martha from St. Nicholas Street». Emphasis is placed on the characteristics of people with various physical disabilities and their adaptation in society; it is emphasized that the writer makes readers think about the meaning of life, because you need to value every minute and enjoy life.

Key words: motive, creativity, inclusion, being, life, literature, education.

Сьогодні майже кожен з нас щодня стикається з поняттям «інклюзія». Ми живемо в такий час, коли майже в кожній школі є клас для дітей з особливими освітніми потребами. Проте для якісної освіти діти повинні